

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(47+57)''192'':378.22]:[364.65:005.7]-043.83(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/1.18>

Діденко К.В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СТВОРЕННЯ КОМІСІЙ ПОЛІПШЕННЯ ПОБУТУ ВЧЕНИМ У РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ У 20-ТІ Р. ХХ СТ.

У статті в межах окресленого хронологічного періоду досліджено питання про процес створення комісій поліпшення побуту вченим у Радянському Союзі. З'ясовано, що означена проблема практично не досліджена сучасними науковцями. У дослідженні проаналізовано архівні матеріали, що містять інформацію про створення та діяльність Центральної комісії з поліпшення побуту вчених (ЦеКУБУ) при РНК РСФРР, Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСВ), Білоруської комісії сприяння вченим (Білоруська КУБУ) та Татарської Комісії з поліпшення побуту вчених (Татарська КУБУ).

Зазначено, що кадровий склад ЦеКУБУ визначався спеціальною урядовою постановою. Тому персональний склад Комісії був сформований на засіданні РНК РСФРР 29 листопада 1921 р. Головою Комісії було призначено О. Халатова, її членами стали М. Покровський, М. Семашко, Я. Гіндін, О. Новицький, В. Волгін, Ф. Кипарісов.

До складу ВУКСВ входили: Д.І. Багалій – як голова, А.І. Нікольський, проф. І. Красуський, І. Кавалеров, М. Зотин, А. Фінкельштейн, Е. Форафонов, Б. Рохкін проф. А. Алов – члени комісії.

Головою комісії Білоруської комісії сприяння було обрано Ігнатовського, а членами – Червякова, Вейнера, професорів Беркенгейма та Пічета, Ярошевича, Некрашевича.

Наприкінці дослідження автор доходить висновків, що з початку свого існування Комісії сприяння вченим розгорнули широку діяльність і за короткий проміжок часу досягли вражаючих результатів. Розпочалася наполеглива праця щодо забезпечення науковців предметами першої необхідності, ліками, санаторним лікуванням, житлом, паливом на зиму.

Ключові слова: радянська влада, наукова інтелігенція, академічний пайок, ЦеКУБУ, ВУКСВ, Білоруська КУБУ, Татарська КУБУ.

Постановка проблеми. У 1920-ті роки в рамках побудови нового суспільства в Радянському союзі відбувалася структурна перебудова економіки, застосовувалися нові методи господарювання, виникли нові органи управління. Перша світова війна, революція 1917 року та роки громадянської війни принесли із собою голод та розруху. Нова влада не справлялася з викликами соціального та економічного характеру, які постали перед нею у 1920-х роках. Зниження якості життя населення стало звичним явищем у всіх куточках країни.

У досить складній ситуації виявилась науково-академічна інтелігенція. Матеріальне становище науково-педагогічних працівників характеризувалося відсутністю житла, низьким рівнем заробітної плати, відсутністю умов для ведення науково-дослідної роботи, завантаженістю викладачів партійно-політичною роботою.

У непривабливому і похмурому вигляді характеризувалося матеріальне становище вчених на Всеросійській конференції вищих навчальних закладів в 1921 р. На конференції зазначалося, що нераціональне харчування, мізерні оклади і потреба в елементарних предметах домашнього побуту змушують професорів поєднувати свою роботу ще з іншими видами діяльності задля того, щоб елементарно вижити.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Науковий інтерес до подій, що відбувалися у 1920–1930-і роки в СРСР, був і залишається значним.

Тема створення комісій поліпшення побуту вченим, як і сама проблематика повсякденного життя наукової інтелігенції 1920-х–1930-х рр., практично не розроблені в історіографії.

Перші дослідження, присвячені діяльності органів радянської влади з організації поліпшення становища наукової інтелігенції висвітлені у дисертаційному дослідженні І. Запорова, де зроблено спробу аналізу діяльності Центральної комісії з поліпшення побуту вчених, окресленого періоду її існування у 1919–1925 рр. Автор у своєму дослідженні, намагався підкреслити значне поліпшення матеріального становища вчених з моменту початку роботи комісії [7].

У праці Н. Сафразьяна також розкривається діяльність державних органів з поліпшення матеріального становища вчених [21].

Українські історики радянського періоду, на відміну від російських, питанню організації діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим самостійної уваги не приділяла.

У 1992 р. було опубліковано дослідження Г. Касьянова «Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля», у якій автор простежує зміни, що відбулися в соціально-культурному становищі української інтелігенції цього періоду, розкриває особливості політики радянської держави щодо наукової інтелігенції, її матеріального забезпечення [10].

У своїх дослідженнях, присвячених становищу української наукової інтелігенції О. Коляструк висвітлює повсякденне життя вітчизняної інтелігенції 1920-х рр., аналізує більшовицьку ідеологічну програму стосовно «старої» (дореволюційної) інтелігенції, спрямовану на її упокорення і використання для соціалістичного будівництва та заходи з виховання нового покоління, у тому числі і наукової інтелігенції [11].

У статті В. Шейко [24] проаналізовано ключові нормативні акти та архівні матеріали щодо організації діяльності ВУКСВ у першій половині 1920-х рр.

Наприклад, у своїй книзі, виданій у Празі, білоруський дослідник О. Лукашук доповнює загальний контекст благодійницької діяльності Американської організації допомоги (АРА) окремими цікавими фактами з функціонування Білоруської комісії сприяння вченим [12]. Автором здійснено розкриття невідомих сторінок історії Білорусі, у тому числі і діяльності БілКУБУ. У статті І. Шевчука [23], автор розглядає процес формування Білоруської комісії сприяння вченим, керівну роль ЦеКУБУ у цьому процесі і передання функцій СНП.

Постановка завдання. Автор ставить за мету на основі літератури, періодичних видань

та архівних джерел дослідити процес створення комісії поліпшення побуту вченим у Радянському Союзі у 20-ті р. ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Нова влада віддавала собі належне у необхідності збереження наукового потенціалу країни не лише як суспільно-культурної цінності як такої, але і з метою «... використання їх знань для зміцнення диктатури пролетаріату в епоху боротьби та майбутнього мирного будівництва і розвитку виробничих сил країни». Тому у цій ситуації одним із завдань більшовицької влади був пошук можливостей порятунку вчених від вимирання і виснаження.

23 грудня 1919 року Рада Народних Комісарів РСФРР, враховуючи важке матеріальне становище наукової інтелігенції, приймає декрет «Про поліпшення становища вчених», проєкт якого розробив заступник Наркома освіти РСФРР М. Покровський [1, с. 6–7].

Декрет мав на меті «збереження наукових сил, необхідних для соціалістичного будівництва» та проведення заходів, спрямованих на підтримку «найбільш видатних спеціалістів» через посилене продовольче забезпечення, звільнення від різних повинностей, створення житлових умов з відповідними умовами для життя та ведення наукової роботи.

Документом визначалося коло осіб, на яких він поширювався. Це 500 науковців та 50 діячів літератури. Їм надавалося право на отримання спеціальних продовольчих пайків, необхідні для роботи житлові умови та звільнення від виконання різного роду трудових повинностей [5, арк. 36–38].

Для реалізації декрету створювалася комісія у складі представників Наркомосу (М.М. Покровський), Вищої ради народного господарства (Л.Я. Карпов) та Комісаріату продовольства (В.М. Яковлева). Також в склад комісії за особливим розпорядженням було включено М. Горького і М.О. Семашка.

В ході своєї роботи Комісія розширила коло осіб, які отримують академічний пайок. Так, у листопаді 1921 р. у Москві було видано 3900 основних та 2 тис. сімейних пайків, у Петрограді – 3700 основних та 2 тис. сімейних, у провінціях – 901 основний пайок. Поряд з цим, до осіб, які отримують академічний пайок, були включені діячі літератури та мистецтва.

Наступним кроком у забезпеченні науковців було створення на початку 1920 р. у Москві та Петрограді комісій з поліпшення побуту вчених (МосКУБУ та ПетроКУБУ) [1, с. 25–27].

Петроградську комісію з поліпшення побуту вчених (ПетроКУБУ) створили 13 січня 1920 р. за рішенням президії Петроградського виконкому. До її складу увійшли М. Горький, Г. Цицерович, З. Гінберг, М. Крісті, О. Апатов, С. Ольденбург, О. Пінкевич, В. Тонков, А. Ферсман, В. Шимкевич, З. Ліліна, О. Бадаєв, М. Андреева [15, арк. 65–69]. Ця Комісія брала на себе обов'язки порятунку науковців міста від голодної смерті та сприяння їм в організації належного матеріально-побутового забезпечення.

Московська комісія з поліпшення побуту вчених (МосКУБУ) була організована 13 серпня 1921 р. постановою президії Московської ради і діяла при ній [5, арк. 32].

10 листопада 1921 р. у Москві на засіданні Ради Народних Комісарів було заслухано доповідь голови Центральної комісії з забезпечення робітників О.Б. Халатова «Про шляхи вдосконалення постачання вчених». У доповіді наголошувалося, що у середовищі науковців відсутня компетентна організація, яка б виконувала функції із забезпечення науковців республіки. У результаті було ухвалено рішення про утворення «Постійної Комісії для всеросійського обстеження та покращення побуту вчених» – Центральної комісії з покращення побуту вчених (ЦеКУБУ). Раніше створені Московська і Петроградська комісії передавалися в підпорядкування ЦеКУБУ [22, арк. 35].

ЦеКУБУ, спеціальний і постійний орган надання державної допомоги науковцям, створювалася як постійна комісія РНК РСФРР. Коло діяльності Комісії окреслювалося досить широке, починаючи з питань всебічного поліпшення побуту вчених і до питань матеріального забезпечення.

Для подальшої організації діяльності Комісії 14 лютого 1921 р. РНК розробило «Положення про Центральну комісію щодо покращення побуту вчених». Згідно з цим документом головним завданням Центральної комісії з покращення побуту вчених (ЦеКУБУ) було вжиття заходів, що сприяють створенню відповідних умов для спокійної та планомірної наукової роботи. З цією метою ЦеКУБУ мав на постійній основі проводити облік і реєстрацію науковців за всіма галузями знань, а також формувати списки вчених, що підлягали преміюванню, академічному чи соціальному забезпеченню [25, с. 3–4].

ЦеКУБУ отримала досить широкі повноваження, які дозволяли їй розробляти проекти, декрети, постанови, давати висновки з усіх питань, що входять до кола її компетенції, пода-

вати всі матеріали до урядових установ, захищати інтереси окремих учених та їх колективів, а також усіляко сприяти створенню умов, необхідних для діяльності наукових діячів. Діяльність комісії не обмежувалася лише організацією матеріальної допомоги, до її компетенції входили й питання культурного об'єднання діячів науки, мистецтва. Основою всієї діяльності комісії мала стати робота з організації заходів на підтримку науки, у розвитку якої зацікавлена держава.

Кадровий склад ЦеКУБУ визначався спеціальною урядовою постановою. Тому персональний склад Комісії був сформований на засіданні РНК РСФРР 29 листопада 1921 р. Головою Комісії було призначено О. Халатова, її членами стали Нарком освіти РСФРР М. Покровський, Нарком охорони здоров'я М. Семашко, від ВРНГ – Я. Гіндін, від Наркомату фінансів – О. Новицький, Головпрофосвіти – В. Волгін, від ЦК освіти – Ф. Кипарісов. Пізніше замість М. Покровського до складу Комісії було включено В. Яковлеву, замість Я. Гіндіна – М. Федоровського, О. Новицький вибув з її складу без заміни [25, с. 8–9].

Структура ЦеКУБУ спочатку складалася з двох основних відділів: Експертна комісія, яка займалася питаннями розподілу матеріальної допомоги, та Управління справами, яке взяло на себе всі інші організаційні питання, зокрема питання санаторного лікування, забезпечення культурних та ділових зв'язків з іншими регіонами. З цією метою при Управлінні справами створювалися спеціальні комісії.

Наступним кроком діяльності ЦеКУБУ стала організація місцевих Комісій щодо покращення побуту вчених. Проект положення про місцеву комісію було заслухано та затверджено на засіданні Центральної комісії 14 лютого 1922 року.

На місцях органами ЦеКУБУ були комісії з поліпшення побуту вчених, які створювалися при РНК союзних і автономних республік та виконкоммах обласних рад у складі представників від науковців міста, губвиконкому, губфінвідділу, губпродкому і губкому освіти. Місцеві Комісії були повноважними органами ЦеКУБУ, користувалися правами юридичної особи у забезпеченні прав науковців [13, арк. 256–260].

Місцеві КУБУ повинні здійснювати реєстрацію та облік усіх науковців на території своєї губернії або області, спостерігати за раціональним розподілом фондів забезпечення, захищати інтереси вчених і щомісяця звітувати ЦеКУБУ про пророблену роботу. Місцеві КУБУ створювалися як повноважні представники ЦеКУБУ в регіонах.

Що характерно, що склад місцевих КУБУ визначала ЦеКУБУ, проте зазначалося, що до складу місцевої комісії мають входити представники місцевої влади. Матеріальні фонди місцевих КУБУ формувалися з асигнувань державних та громадських організацій, з будь-якого роду пожертв від установ та приватних осіб. Крім того, вчені, зареєстровані у КУБУ, зобов'язувалися сплачувати членські внески. Кошти місцевими КУБУ могли бути отримані і з доходів від видань, лекцій та інших заходів. КУБУ зобов'язувалися щомісячно звітувати Центральній комісії про свою загальну, фінансову та матеріальну діяльність. Усі протоколи засідань місцевих КУБУ необхідно було надсилати на розгляд до ЦеКУБУ.

Аналізуючи «Положення про діяльність Центральної та місцевих комісій поліпшення побуту вчених» від 14 лютого 1922 р., яким визначалося створення та діяльність місцевих КУБУ, можна зробити висновок, що дії влади щодо науковців були засновані на повному підпорядкуванні центру, що ще раз наочно демонструє створення системи нагляду та контролю за різними суспільними верствами.

У звітах ЦеКУБУ за 1922 р. наводяться дані про організацію місцевих КУБУ. В них зазначалося, що вже через три місяці після виходу у світ Положення про організацію КУБУ було утворено 13 місцевих відділень. Найбільші з них працювали в Українській, Білоруській, Татарській республіках. Так, 30 серпня 1921 р. РНК УСРР прийняло постанову «Про поліпшення побуту наукових працівників», згідно з якою висувалася пропозиція створення в УСРР Комітету сприяння вченим, аналогічного тому, що вже існував у РСФРР. А жовтні 1921 р. було розроблено «Положення про Всеукраїнський комітет сприяння вченим» [8, с. 68]. Метою його діяльності визнавалася організація заходів для здійснення наукової діяльності в республіці на належному рівні. ВУКСВ мав здійснювати керівництво і контроль над реалізацією декретів і постанов уряду; брати активну участь у розробці проєктів нормативних актів та подавати їх на погодження відповідним урядовим відомствам; давати висновки з усіх питань, що належали до сфери його компетенції; інформувати органи влади та управління про стан речей у сфері науки, соціально-економічне становище науковців. Для цього на ВУКСВ поклалися обов'язки здійснення обліку і реєстрації науковців з усіх галузей знань, формування їх списків на академічне і соціальне забезпечення та преміювання.

Фактично ВУКСВ створювався для поліпшення життя і становища науковців республіки, які опинилися у складних соціально-економічних умовах. Комітет мав сприяти у забезпеченні їм необхідних умов праці та належній організації професійної діяльності, турбуватися про соціальне забезпечення у випадку інвалідності, догляду за пристарілими та хворими вченими. На Комітет поклалися обов'язки турбуватися і про членів родини науковця у разі його смерті. ВУКСВ наділявся правом відносин з вищими державними та місцевими органами влади для вирішення питань соціального та матеріального забезпечення науковців та членів їх родин.

Постановою РНК УСРР від 1 листопада 1921 р. затверджувався персональний склад ВУКСВ із 21 особи [3, арк. 75]. Почесним головою ВУКСВ було обрано письменника В. Короленка. Очолював Комітет заступник Наркома освіти УСРР Д. Мануїльський. Його заступниками стали Нарком продовольства УСРР М. Владимиров (Шейнфінкель) та Нарком освіти УСРР Г. Гринько. За посадами членами Комітету стали голова Вукоопспілки В. Затонський, голова Наукового комітету Наркомату освіти УСРР професор С. Семковський, від Наркомату соціального забезпечення І.І. Корнєєв, а також відомі професори В. Данилевський, Д. Багалій, Кринський, А.-Б. Пшеборський, Д. Граве, Г. Левитський, Ч. Кларк, Л. Писаржевський, Зварницький, Захарневський, Блакитний, Г.М. Хоткевич, Б. Кратько [3, арк. 82].

Всеукраїнський комітет сприяння вченим при РНК УСРР був сформований з відділу управління справами, сектору сприяння науково-дослідній роботі, господарського управління та бухгалтерії. Штат відділу управління справами складався з 7 осіб: керівника відділу, завідувача сектором сприяння науково-дослідній роботі, уповноваженого з постачання, секретаря-друкарки, реєстратора-архіваріуса, технічного секретаря.

Всеукраїнський комітет сприяння ученим розпочав свою плідну роботу у напрямку соціального захисту наукових співробітників України. Від самого початку його діяльності була визначена чітка програма дій. Першочерговим завданням Комітету стало надання науковцям допомоги одягом, взуттям, паливом та іншими предметами першої необхідності. ВУКСУ сприяв у наданні пільг, а також у вирішенні житлового питання; видачі одноразової допомоги у екстрених випадках. Передбачалися пільгові умови для лікування, облаштувалися будинки відпочинку, санаторії. Видавалися премії за визначні дослідження. До

соціальної політики ВУКСУ входила турбота про членів сімей науковців, що втратили годувальника – надавалася допомога вдовам і сиротам померлих наукових співробітників.

Було проведено перший облік учених в Україні і їх розподіл на категорії. Запропоновано розділити вчених на п'ять розрядів: до I-го розряду – вчені світового значення і представники великих галузей в УСРР; до II-го розряду – видатні представники різних напрямків в науці; до III-го розряду – самостійні дослідники; до IV-го розряду – викладачі вищої школи зі стажем і вченими ступенями; до V-го розряду – початкові вчені. Восени 1922 р. в УСРР ухвалено ввести категорію 0 – «молоді науковці», вони не могли розраховувати на соціальні виплати чи пільги, але підлягали обліку [4, арк. 150].

Також одним із головних напрямків соціального забезпечення наукових працівників було вирішення житлового питання. Першим кроком в даному напрямку було створення Житлової комісії при ВУКСУ, яка тісно співпрацювала з Вищою Житловою Комісією при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті [3, арк. 120–122]. Було створено спеціальний статут діяльності Житлової Комісії. Відповідно до статуту обрано голову, секретаря та членів. Перед комісією були поставлені чіткі завдання, що полягали у виділенні кімнат та квартир для проживання чи заняття науковою роботою.

Комісією було встановлено, що понад 70% науковців та митців проживають за межею бідності, близько 10% з них потребують негайної допомоги. Багато професорів хворіють, тому необхідно виділити значні кошти для їх лікування.

В Криму були відкриті санаторії для оздоровлення вчених. За перший рік діяльності закладів їх відвідало більше 800 чоловік. Із них 50 чоловік не тільки відпочили, а й пройшли спеціальний курс лікування.

В мальовничих околицях Києва, Харкова, Дніпропетровська та Одеси були створені будинки відпочинку. За початковий період діяльності ВУКСУ у Будинках відпочинку відпочили 50% вчених республіки [9, арк. 5].

На основі постанови РНК РСФСР від 3 січня 1922 р. створювалися Комісії з преміювання кращих наукових і науково-популярних праць [9, с. 8].

До складу Комісії входили: від Всеукраїнської Академії Наук – академік Д.І. Багалій і академік А.І. Нікольський, від Наукового Комітету Народного комісаріату просвіти – проф. І.А. Красуський і І.І. Кавалеров, від Народного комісаріату про-

світи – М.М. Зотин, від Народного комісаріату охорони здоров'я – А.А. Фінкельштейн, від Вищої Ради Народного Господарства – Е.Е. Форафонов, від Артємівського університету – Б.О. Рохкін і від Секції Наукових Співробітників міста Харкова проф. А.А. Алов. Головою Комісії було обрано Д.І. Багалія [9, арк. 3].

Основна мета цієї комісії – заохочення вчених для вивчення та опрацювання проблем, актуальних для економічного та культурного відродження країни. Лише протягом першого року діяльності комісії вчені подали на розгляд 221 роботу від 111 авторів з усіх частин України. Таку невідповідність робіт з кількістю авторів пояснюється тим, що багато авторів подали по декілька робіт [9, с. 4].

До числа заходів ВУКСУ з покращенню побуту вчених відноситься також: екстрена грошова допомога у випадку гострої необхідності наукових співробітників, їх сім'ям і вдовам покійних наукових співробітників, турбота про зниження ціни на квартири для наукових діячів, зменшення податків, облаштування їдалень, клубів, гуртожитків, необхідних для плідної роботи науковців.

Важливим напрямком діяльності ВУКСУ протягом 1921–1930 рр. було відкриття Будинків Вчених у найбільших містах України (Харкові, Києві, Катеринославі (нині м. Дніпро), Одесі) [8, арк. 14–15]. Будинки вчених були місцем зосередження науковців країни, перетворювались на популярні культурні заклади міста, де відбувалися численні концерти, лекції, родинні вечірки, здійснювалися кіноперегляди, бібліотеки, їдальні, гуртки, студії, влаштовувалися екскурсії.

А також створювалися представництва ВУКСУ у менших містах України – Вінниці, Полтаві, Чернігові, Кам'янці-Подільському, Ніжині, Миколаєві, Глухові, Кременчуці, Житомирі, Херсоні, Миколаєві [8, арк. 75–79].

5 лютого 1922 р. ще до затвердження Положення про створення місцевих комісій в Казані була утворена Татарська Комісія з поліпшення побуту вчених. Цього дня відбулося й її перше засідання, на якому розглянуто питання організаційного характеру щодо визначення кола повноважень новоствореної комісії. Проте, склад комісії остаточно затверджено лише у травні 1922 р., і саме з цього часу розпочалася її робота. Головою було призначено представника Наркомфіну О.С. Гордєєва. Г.С. Дукальський, що представляв Татнаркомпрод, займався питаннями організації матеріального забезпечення наукових діячів. На засіданнях ТатКУБУ був присутнім представ-

ник Наркомфіну В.Ф. Смолін. На платну посаду юрисконсульта запрошено Ю.М. Фармаковського у зв'язку з необхідністю захисту житлових прав учених [13, с. 450].

До складу членів КУБУ були включені представники і від вчених вузів з правом остаточного голосу. Ідея такого складу піддавалася постійній критиці з боку вчених, адже від цього представництва безпосередньо залежало питання забезпечення вчених.

Структурні підрозділи ТатКУБУ були побудовані за тим же принципом, що й структури ЦеКУБУ. До складу ТатКУБУ входила Експертна комісія (займалася питаннями визначення кваліфікації наукового працівника), Санаторна комісія (до її функцій входили питання розподілу місць для вчених у санаторіях та Будинках відпочинку), Правління Будинку вчених (виконувала функції з організації роботи всього Будинку вчених), Житлова комісія (займалася питаннями розподілу житла та житлових пільг для вчених). Як і в центрі, було обрано Управління Справами ТатКУБУ [13, с. 453].

У червні 1922 року у ТатКУБУ було організовано Господарську комісію, до складу якої увійшли представники від кожного вузу регіону. Діяльність Господарської комісії обмежилася шістьма місяцями й у грудні 1922 р. припинила своє існування. Як вказувалося у звіті ТатКУБУ за 1922 р., комісія була ліквідована, оскільки «...у її окремому існуванні не було потреби з огляду на крайню нескладність господарських операцій ТатКУБУ» [20, с. 36].

Одним з основних напрямків роботи комісії був облік наукових діячів, розподіл їх за категоріями. Для цього й була створена у складі ТатКУБУ Експертна комісія. До складу Експертної комісії увійшли професор Д.М. Зейлігер – як представник від Секції науковців, професор К.Г. Біль – від ректорської Ради і доктор Р.А. Лурія як представник від Клінічного інституту. Робота Експертної комісії тривала аж до моменту ліквідації самої ТатКУБУ та виконувала основні функції Татарської комісії з покращення побуту вчених, а саме – вела облік та визначала рівень кваліфікації науковців Казані [19, арк. 38].

Санаторна комісія ТатКУБУ розглядала питання організації відпочинку вчених, розподіляла путівки в санаторії та Будинки відпочинку для науковців.

Вирішення житлових проблем наукових працівників Казані було покладено на Житлову комісію. До її компетенції входили питання виділення

квартир для науковців, контроль за використанням наданих державою пільг та низка інших питань, пов'язаних з житловим забезпеченням вчених.

Загалом, робота ТатКУБУ за перше півріччя зводилася до питань розподілу академічних пайків, що надходили з центру, забезпечення сімей науковців та формування списків вчених.

У листопаді 1922 р. Голова ТатКУБУ О.С. Гордєєв склав та підписав акт про здачу справ по роботі в комісії голові РНК АТРСР, наркому освіти М. Брундукову. За поданим описом справ можна зробити висновок, що робота комісії охопила широке коло питань, включно з питаннями забезпечення академічними пайками, ліквідації заборгованості із зарплат ученим. Комісія активно листувалася з місцевими органами влади, надавала звіти ЦеКУБУ про свою діяльність [13, с. 275].

Казанська КУБУ була однією з найчисленніших місцевих Комісій. Так, у списку місцевих КУБУ на 25 вересня 1922 р. значиться 197 осіб, тоді як у Саратові таких налічувалося на той час 163 особи, у Москві 2369, у Петрограді 2676 осіб. При цьому кількість членів ТатКУБУ постійно зростала. В грудні того ж року їхня чисельність збільшилася до 290 осіб, а 1924 р. – вже 396 вчених та митців [20, с. 25–28].

В Білоруській республіці процес створення Комісії сприяння вченим був складним і тривав не один місяць. Хоча саме положення про місцеві КУБУ офіційно вийшло ще у лютому 1922 р., в БСРР комісія юридично оформилася лише у вересні 1922 р. [12, с. 38].

26 липня 1922 р. відбулося перше засідання науковців Білоруської СРР, на якому були присутні М.К. Ярошевич, С.М. Некрашевич і Б.М. Беркенгейм та піднімалося питання про створення Комісії сприяння вченим. В результаті обговорення було прийнято рішення «...ввиду отсутствия каких-либо материалов по вопросу организации КУБУ... обратиться к члену КУБУ В. И. Пичете, который находится в Москве, с просьбой выслать анкеты, инструкции о квалификации ученых, финансировании КУБУ, после чего приступит к организации КУБУ» [23, с. 69].

Наступне засідання наукових співробітників відбулося 7 серпня 1922 р. під назвою «Засідання БелКУБУ», на якому значно збільшилася кількість присутніх науковців. Проте незмінними членами залишилися С.М. Некрашевич, М.К. Ярошевич, Б.М. Беркенгейм, В.М. Ігнатовський та В.М. Івановський. Учасники наради заслухали доповідь представників ЦеКУБУ щодо організації БелКУБУ та проголосували за створення даної комісії [23, с. 71].

Свою практичну діяльність Комісія сприяння вченим у Білоруській Республіці розпочала з 13 липня 1922 р. як Мінська КУБУ, а з 26 липня 1922 р. – як Білоруська КУБУ. Робота розпочалася з розподілу між зареєстрованими членами продуктів харчування, кухонного начиння та «20 коробок гуталіну».

На початку своєї діяльності Білоруська КУБУ подала до ЦеКУБУ клопотання про реєстрацію та зарахування до свого складу 52 осіб, у тому числі В.В. Лепьошкіна, К.М. Міцкевича (Якуба Коласа), І.Д. Луцкевича (Янки Купали), С.Є. Плавника (Змитрака Бядулі) та інших [23, с. 75].

Всі попередні заходи здійснювалися виключно під егідою ЦеКУБУ, оскільки Білоруська комісія сприяння вченим на той час ще не отримала формального юридичного республіканського статусу.

А вже, 24 серпня 1922 р., на Колегії Наркомпроса БССР було розглянуто положення про створення Комісії сприяння вченим. Комісія, яка розглядала питання внесла деякі зміни до положення, пристосувавши його до білоруських умов. Доопрацювання визначали БелКУБУ повноважним органом не тільки ЦеКУБУ, але і РНК БССР.

І лише 9 вересня 1922 р. ЦВК БССР затвердив положення про створення Білоруської комісії сприяння вченим та її персональний склад.

Головою комісії було обрано Ігнатовського, а членами – Червякова, представника Білоруського РНК, Вейнера, завідуючого Головпрофбюро, професорів Білоруського державного університету Беркенгейма та Пічета, професора Політехнічного інституту Ярошевича, професора Інституту Білоруської Культури Некрашевича [23, с. 71].

Ще через місяць, 6 жовтня 1922 р відповідною постановою РНК БССР БелКУБУ отримала юридичний статус, що було зазначено в документі: «З метою вивчення та поліпшення становища науковців засновується при РНК «Білоруська комісія з поліпшення побуту вчених».

Функції цього радянської влади були досить широкі: реєстрація науковців, визначення рівня їхньої кваліфікації, забезпечення продовольчими та промисловими товарами, додатковими грошовими виплатами («академічним пайком»), культурне, медичне та санаторно-курортне обслуговування.

Свою практичну діяльність Комісія розпочала з реєстрації наукових співробітників. На початок створення Комісії до списку вчених було зараховано 52 особи, а до кінця року кількість членів комісії збільшилася і становила 148 осіб.

Важливим питанням, що вирішувала БелКУБУ був розподіл академічних пайків, надісланих ЦеКУБУ. Усього з жовтня 1922 р. до квітня 1923 р. отримано продуктів: борошна 355 п. 20 ф., крупи 171 п. 6 ф., м'яса 180 п. 30 ф., жирів 36 п. 6 ф. Перераховані продукти видали 73 особам.

Крім академпайків БелКУБУ розподіляла грошові виплати вченим. Протягом 1922–1923 рр. таких грошових надходжень було чотири: перше – у жовтні 1922 р. у сумі 2596 руб. 24 к., друге – в січні 1923 р. у сумі 3960 руб., третє надходження було у лютому у сумі 1890 руб. і четверте – в березні у сумі 267 р. 3 к. Всього перераховано 8713 руб. 27 коп. Названа сума розподілялася відповідно до вказівки ЦеКУБУ між кваліфікованими науковцями Білорусії [23, с. 75].

Не менш важливим питанням в Белкубу було забезпечення науковців дровами. Завдяки клопотанням БелКУБУ вдалося отримати чурки, які й були розподілені між науковцями, що найбільше потребували.

Але безперечно одним з найбільших досягнень БелКУБУ було отримання американських посилок: по одній на кожного наукового працівника від «АРА» та по одній від «Джойнта». Крім того, у лютому 1923 р. від «Джойнта» отримано 142 продовольчі та 40 мануфактурних посилок. Продовольчі посилки розподілені по одній на члена комісії, мануфактурні ж – роздані 40 найбільш нужденним членам БелКУБУ.

Загальна кількість продовольчих та мануфактурних посилок, отриманих БелКУБУ від двох американських організацій, дорівнює 415 штук. Також Белкубу отримала 500 доларів від американської організації «Джойнта» як оборотний капітал у розвиток її діяльності.

БелКУБУ підтримувала тісний зв'язок з ЦеКУБУ та ПетроКУБУ, зокрема, і в питанні забезпечення науковців Білорусії гуртожитками та коштами під час їх наукових відряджень. Завдяки цьому кілька науковців університету мали можливість щомісяця працювати у наукових бібліотеках Москви.

Висновки. У 1920-х рр. радянське суспільство переживало серйозні зміни, пов'язані з проголошенням соціалістичного будівництва. Революційні потрясіння, роки громадянської війни значно погіршили соціально-економічне становища населення. Особливо гостро погіршення якості життя відчули представники наукової інтелігенції, яких нова влада фактично поставила на межу фізичного виживання. Проте, незважаючи на своє негативне ставлення до наукової інтелігенції,

радянська влада розуміла значення вчених та їх діяльності в розвитку держави й намагалася використати науковий потенціал країни у будівництві соціалістичного суспільства. Одним із способів втручання держави в процес реорганізації наукової інтелігенції стало створення Комісії сприяння вченим.

З початку свого існування Комісії сприяння вченим розгорнули широку діяльність і за корот-

кий проміжок часу досяг вражаючих результатів. Розпочалася наполеглива праця щодо забезпечення науковців предметами першої необхідності, ліками, санаторним лікуванням, житлом, паливом на зиму. Коло діяльності Комісії окреслювалося досить широке – від питань всебічного поліпшення побуту вчених і до питань матеріального, житлового забезпечення, преміювання.

Список літератури:

1. Год работы Центральной комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров (ЦУКУБУ). Декабрь 1921 г. – декабрь 1922 г. Ленинград, 1922.

2. Декрет СНК РСФСР «О некоторых изменениях в составе и устройстве государственных ученых и высших учебных заведениях Российской республики» // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1918. №72. Ст. 789.

3. Декрети і постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 22. 166 арк.

4. Діденко К. В. Створення та діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСВ) в УСРР (1921–1938 рр.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. 328 с.

5. Документи про планування роботи ЦеКУБУ (плани, протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 141. 87 арк.

6. Документи про сприяння науково-дослідній роботі вчених СРСР (заяви, відомості, переписка) // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 4737 («Комісія сприяння вченим при Раді Народних комісарів СРСР»). Оп. 1. Спр. 394. 104 арк.

7. Запоров И. П. Создание и деятельность Центральной комиссии по улучшению быта ученых (1919–1925 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1972. 20 с.

8. Звіт про організацію і завдання ЦеКУБУ і її місцевих органів за другу половину 1922 р. і доповнення до звіту // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 41. 154 арк.

9. Звіт про роботу ВУКСВ за 1923/24 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 69. 11 арк.

10. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. К.: Едмонтон, 1992. 174 с.

11. Коляструк О. А. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 20-ті рр. ХХ ст. // Інтелігенція і влада. 2008. Випуск 13. С. 97–111.

12. Лукашук А. Прыгоды АРА ў Беларусі. Прага, 2005. 500 с.

13. Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925): сборник документов. Кн. 1. Ленинград: Наука, 1968. 419 с.

14. Организация советской науки в 1926–1932 гг.: сборник документов. Ленинград: Наука, 1974. 408 с.

15. Положення про ЦеКУБУ і про порядок розподілу фонду кошторисних академічних пайків, доповідь про діяльність ЦеКУБУ за листопад 1921 – вересень 1922 р., списки вищих навчальних закладів і переписка з Народним комісаріатом освіти РСФРР про забезпечення вчених грошовою допомогою і продовольчими пайками // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 7. 119 арк.

16. Постанова РНК УСРР «Про збільшення коштів Комітету допомоги вченим» // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 10. 3–8 березня. Ст. 171.

17. Постановление СНК РСФСР «Об улучшении быта ученых» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. 1922. 5 января. №1. Ст. 5.

18. Протоколи засідання Комісії з поліпшення побуту вчених // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)). Оп. 1. Спр. 4. 69 арк.

19. Протоколи нарад представників місцевих комісій поліпшення побуту вчених (КУБУ) за 9–11 жовтня 1922 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 34. 126 арк.
20. Пять лет работы Центральной комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров РСФСР (ЦеКУБУ). 1921–1926 гг. Москва: Издание ЦеКУБУ, 1927. 56 с.
21. Сафразьян Н. Л. Борьба КПСС за строительство советской высшей школы в 1921–1927 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М, 1964. 18 с.
22. Списки особого склада КУБУ // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 11а. 78 арк.
23. Шевчук И. И. Обеспечение деятельности научной интеллигенции Беларуси в первой половине 1920-х годов: создание Комиссии по улучшению быта ученых. Интеллигенция и мир. 2017. № 1. С. 68–84.
24. Шейко В.М. Роль Всеукраїнського комітету сприяння вченим у збереженні наукової інтелігенції у першій половині 20-х років ХХ ст. Культура України. 2020. Випуск 69. С. 81–105.
25. Шесть месяцев работы Центральной комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров (ЦеКУБУ). Краткий отчет. М., 1921. 65 с.

Didenko K.V. CREATION OF COMMISSIONS FOR THE IMPROVEMENT OF LIVING FOR SCIENTISTS IN THE SOVIET UNION IN THE 20S OF THE XX CENTURY

In the article, within the defined chronological period, the question of the process of creating commissions to improve the living conditions of scientists in the Soviet Union is investigated. It was found out that this problem is practically not investigated by modern scientists. The research analyzed archival materials containing information about the creation and activities of the Central Commission for the Improvement of the Living Conditions of Scientists (TseKUBU) under the RSFSR National Committee, the All-Ukrainian Committee for the Promotion of Scientists (VUKSV), the Belarusian Commission for the Promotion of Scientists (Belarusian KUBU) and the Tatar Commission for the Improvement of the Life of Scientists (Tatara KUBU).

It is noted that the personnel composition of TseKUBU was determined by a special government resolution. Therefore, the personal composition of the Commission was formed at the meeting of the RSFSR National Committee on November 29, 1921. O. Khalatova was appointed as the head of the Commission, and its members were M. Pokrovsky, M. Semashko, Ya. Gindin, O. Novytskyi, V. Volgin, and F. Kyparisov.

VUKSU included: D.I. Bagaliy – as the head, A.I. Nikolsky, Prof. I. Krasuskiy, I. Kavalero, M. Zotin, A. Finkelshtein, E. Forafonov, B. Rohkin prof. A. Alov – members of the commission.

Ignatovskiy was elected the head of the commission of the Belarusian Promotion Commission, and Chervyakov, Weiner, professors Berkenheim and Pichet, Yarosevich, and Nekrashevich were elected as members.

At the end of the study, the author comes to the conclusion that since the beginning of its existence, the Commission for the Promotion of Scientists has developed a wide range of activities and achieved impressive results in a short period of time. Hard work began to provide scientists with basic necessities, medicine, sanatorium treatment, housing, and fuel for the winter.

Key words: Soviet power, scientific intelligentsia, academic ration, TseKUBU, VUKSU, Belarusian KUBU, Tatar KUBU.